

Dünyanın Başına Gelen “Derin Sapkınlık”: Dünyevileşme

İLHAMİ GÜLER

DOÇ.DR., ANKARA Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
ilhamiguler@hotmail.com

1. Dünyevileşme

Hıristiyanlığın (Kilise), hayatın bütün alanlarına egemen olduğu kıta Avrupa'sında ortaçağın sonlarında Aydınlanma, Rönesans ve Reform ile birlikte meydana gelen büyük dönüşümün (modernite) dinsel açıdan nitelenmesi, 'sekülerleşme'dir. Bunun anlamı, “Hıristiyanlığın altın çağının son bulması, toplumun dinden uzaklaşması, inanç ve eylemlerin ilahi yerine dünyevi hedeflere yönelmesi, dinin işlevlerinin seküler toplumsal işlevlere dönüşmesi ve son olarak da kutsalın yerini dünyevileşmenin alması”dır.¹ Sekülerleşme, dinin toplumda otoritesini yitirme sürecidir. Bu süreç, “Bir zamanlar Batı toplumunun ve aslında tüm toplumların yaşamının odak noktası olan dinî kurumların, dinî pratiklerin, dinî düşüncelerin çöküşe geçmesidir. Peter Berger'in terimiyle üzerimizdeki 'kutsal kubbenin' kalkmasıdır.”² Bu dönüşüm, modernleşme çerçevesinde dinsel dünya görüşünün toplumsal olarak otoritesini yitirmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Sekülerleşme dönüşümünün sonucu olarak, toplumsal otoritenin belirleyici unsurları olan, bireysel ve toplumsal ideal ve değerleri belirlemek, siyasal meşruiyet zemininin teşkil etmek ve gerçekliği tanımlamak yoluyla bilgi referansı olarak tanınmak inisiyatifi dinsel çerçevenin dışına çıkmış; buna paralel olarak, toplumsal ve siyasal örgütlenme dinsellikten tamamen bağımsız hâle gelmiştir.³

* Kur'an, 14. İbrâhîm, 3.

¹ Nuray Mert, *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış*, İstanbul 1994, s. 24.

² Mert, *age.*, s. 18.

³ Mert, *age.*, s. 37.

Harvey Cox'un tanımlamasıyla, sekülerizasyon, "İnsanların en temel ilgi ve yöneliminin bu dünyanın dışından-ötesinden ve üstünden, sadece ve sadece bu dünyaya yönelmesi hareketidir. Bu, bu dünyanın bağlı olduğu mitik, metafizik ve dinî her çeşit düalizmden (iki dünya) arındılmasını içermektedir. Bunun nihai anlamı ise, bütün hastalıkları ve günahlarıyla, bütün sağlık ve umutlarıyla sadece yeryüzü alanını kemaliyle ciddiye almaktır."⁴

Din sosyoloğu Peter Berger ise, sekülerleşmeyi, toplum ve kültür alanlarının dinî kurumlar ve sembollerin etkisinden çıkarıldığı süreç olarak tanımlamaktadır.

Mamafih kültür ve sembollerden bahsettiğimizde sekülerizasyonun toplumsal-yapısal bir süreçten daha fazla bir şey olduğunu kastediyoruz. Sanat, felsefe ve edebiyatta dinî içeriklerin kayboluşu ve hepsinden önemlisi bilimin dünyada özerk ve tamamen seküler bir yöntem olarak yükselişinde gözlenildiği gibi o, kültürel ve düşünsel hayatın tamamını etkisi altına alır. Bununla kalsa iyi, burada sekülerizasyonun aynı zamanda öznel bir yanının da bulunduğu ima edilmektedir. Nasıl ki, toplum ve kültürün sekülerizasyonundan bahsediyorsak, aynı şekilde bilincin sekülerizasyonundan da bahsedebiliriz. Yalın bir şekilde ifade edecek olursak, bu, modern Batı'nın dini açıklamalarından yararlanmaksızın dünyayı ve kendi öz yaşamlarını yorumlayan gittikçe artan sayıda bireyler ürettiği anlamına gelir.⁵

Burada sorunun iki boyutunu birbirinden tefrik etmek gerekir: Birincisi, dinin toplumsal hayatta ve bireysel bilinçte değerini yitirmesi; yani kültür, sanat, felsefe, eğitim, bilim, dil ve günlük hayatın dinî sembol, kurum, düşünce ve değerlerden arındırılması; ikincisi ise, devletin siyasi, hukuki ve ekonomik örgütlenmesinin Kilise kontrolünden çıkarılmasıdır. Kaynağı Fransız siyasi örgütlenmesi olan ve dinin (Kilise'nin) devletten resmen ayrılması olarak bilinen laiklik, aslında, birinci boyutu içermekle birlikte, Türkiye'de bu ikinci boyutun ifadesidir. Türkiye, Fransız tecrübesini taklit ettiği için, Türkçede 'laiklik' kelimesi egemendir. Bu ikinci süreç Fransa'da devrimle gerçekleşirken; Anglosakson ülkelerde evrimle gerçekleşmiştir. İngilizce konuşan ülkelerde ve Kuzey Avrupa'da 'sekülerlik' kavramı Fransızca 'laiklik' kavramı ile aynı anlam ve süreci ifade eder. Avrupa'nın sekülerleşmesinde Fransız burjuva devrimi ve Aydınlanma'nın payı olduğu kadar, reformasyonun da hayli büyük katkısı olmuştur:

Katolik dünyasının (dini) doluluğu ile mukayese edildiğinde Protestanlık, köklü bir güdüklük ve dinî muhtevanın hayli geniş zenginliği pahasına 'ilkelere' sıkışıp kalmış bir görünüm arz eder. Bu husus, özellikle Protestanlığın değişik bir biçimi olan Kalvinizm hakkında daha doğrudur. Belki aynı şey hatırı sayılır bir ölçüde Luteryanlar ve Anglikan reformasyonları hakkında da söylenebilir.⁶

⁴ Jacob Neusner, *Judaizm in the Secular Age*, London 1970, s. 55.

⁵ Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun, İstanbul 1996, s. 162.

⁶ Berger, *age.*, s. 166. Ayrıca bkz. Max Weber, *Protestanlık ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Aruoba, İstanbul 1985, s. 75 vd.

Sekürleşme, bütünüyle bir dünya görüşü ve paradigma değişimidir ve ikinci boyut birinci boyutun bir uzanımı ve ifadesidir.

2. Dünyevileşmenin Tarihi

2.1. Yahudilik ve Dünyevileşme

Weber, Protestanlıkla birlikte Hristiyanlıktaki dünya algısına ilişkin perspektiflerin farklılaştığını ve artık böylece "dünyanın büyüünün bozulduğunu" iddia etmektedir. Çünkü Protestanlık, Hristiyan kutsallık anlayışının üç bileşeni olan sır, mucize ve büyüden kendini alabildiğine tecrit etmişti. Berger ise, dünyanın büyüünün bozulmasının Ahd-i Atik (Tevrat) ile başladığını iddia etmektedir. Ona göre, Yahudilik, bu büyü bozumu işini Tanrı'yı aşkınlılaştırma, tarihselleştirme ve ahlaki rasyonelleştirme ile başarmıştır.⁷

Sır, mucize, büyü ve yeniden mitolojileştirmenin Hristiyanlıkla başladığını göz önünde tutarak, Yahudiliğin başardığı şeylerin İbrahimi monoteist din açısından yanlış şeyler olmadığını belirtmemiz gerekir. Tevrat'ta Tanrı kozmik bir yaratıcı olmaktan çok, tarihsel olarak eylemde bulunan ve köklü ahlaki talepleri olan bir Tanrı'dır. Spinoza'nın belirttiği gibi, O'nun İbranileri kurtarmasının ve onları tercih edişinin şartı, onların 'ahd'e bağlı kalmaları ve mesajı diğer halklara taşımalarıdır.⁸

Burada bir yahudiye kulak verelim: Eğer sekülerizm "dünyanın dinden ve dinî düşüncenin dünyayı anlamlandırmasından arındırılması; kapalı bütün dünya görüşlerinin dağıtılması ve bütün tabiatüstü mitlerin ve kutsal sembollerin kaldırılması ise, Yahudiliğin sekülerizmi kabul etmesi aslâ mümkün değildir."⁹ Yahudiliğin bir dinin en temel kavram ve değeri olan Tanrı (Yahvê) ve onun insanlara buyruklarını (şeriat) ta baştan beri içerdiği bilinmektedir. Yahudiliğin en ayırt edici özelliği, İbrahimi monoteist dinin en temel unsurlarından biri olan 'ahiret' inancının Tevrat'ın Hz. Musa'ya atfedilen beş temel kitabında (Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye) yer almaması; bu inancın sürgün sonrası geç dönem peygamberlerinde cılız bir şekilde ortaya çıkmış olmasıdır.¹⁰ Yahudilik, dünyevi bir dindir. Tanrı'nın Yahudileri seçmesi, tarihî süreç içinde ırkçılığa dönüştürülmüştür. Yahudilikte tek Tanrı inancı ve dinî ritüeller korunmuş olsa bile, Yahudilerin Tanrı'nın ahlaki buyruklarına tarih boyu hep baş kaldırdıklarını Ahd-i Atik'in bölümlerinden takip etmek mümkündür. Örneğin, Yeremya Peygamberi dinleyelim:

Ey Yakub evi, ve İsrail evinin bütün aşiretleri, Rabbin sözünü dinleyin; Rab şöyle diyor: Atalarınız bende ne haksızlık buldular da benden uzaklaştılar, ve boşluk ardınca gittiler, ve boş oldular? Ve demediler: Mısır diyarından bizi çıkaran, çölde bozkırlar ve çukurlar diyarında, kuraklık ve ölüm gölgesi diya-

⁷ Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, s. 169.

⁸ Benedict Spinoza, *A Theologico-Political Treatise*, İng. çev. R.H.M. Elwes, Newyork 1951, s. 54 vd.

⁹ Neusner, *Judaism in the Secular Age*, s. 66.

¹⁰ Mehmet Paçacı, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddeste Ahiret İnancı*, İstanbul 1994, s. 151 vd.

rında, içinden kimsenin geçmediği, ve insanın içinde oturmadığı diyarda bizi yürüten Rab nerede? Ve meyvesini ve iyi şeyi yiyebilirsiniz diye sizi semereli diyara getirdim; fakat oraya girince diyanımı murdar ettiniz, ve mirasımı mekruh bir şey ettiniz. Kâhinler: Rab nerede? demediler; ve şeriatı ellerinde tutanlar beni tanımadılar; ve çobanlar bana karşı günah işlediler, ve peygamberler Baal ile peygamberlik ettiler, ve faide vermeyen şeyler ardınca yürüdüler.

Bundan ötürü sizinle daha çekişeceğim, Rab diyor, ve oğullarınızın oğulları ile çekişeceğim. Çünkü Kittim adalarına geçip görün; ve Kedara gönderip iyi anlayın; ve böyle bir şey oldu mu, bakın. Hiçbir millet ilâhlarını değiştirdi mi? Onlar ise ilâhlar değildir; fakat benim kavmim kendi izzetini faide vermeyen şeyle değiştirdi. Ey gökler, buna siz şaşın da korkudan titreyin, gerçekten şaşkınlığa düşün, Rab diyor. Çünkü kavmim iki kötülük işledi; beni, diri suların kaynağını, bıraktılar da, kendilerine sarnıçlar, su tutmayan çatlak sarnıçlar kazdılar" (Yeremya 2: 4-13).

Hiz. İsa'nın kendi dönemindeki Yahudilere yönelttiği sert eleştiriler de bunu göstermektedir. Hiz. İsa, 'Yazıcılar' ve 'Ferisiler' olarak bilinen mezheplerin sâliklerine yönelttiği uzun eleştirisinin (Matta 24: 3-39) sonunda şöyle diyor:

Ey Kudüs! Peygamberleri öldüren, kendisine gönderilenleri taşıyan Kudüs! Bir tavuk civcivlerini nasıl kanatları altına toplarsa, ben de kaç kez senin çocuklarını öylece toplamak istedim. Ama siz istemediniz. Bakın eviniz ıssız bırakılacak. Size şunu söyleyeyim: "Rabbin adıyla gelene övgüler olsun" diyeceğiniz zamana dek beni bir daha göremeyeceksiniz.

Bu sözü, on iki havariden başka hiçbir yahudinin söylemediğini biliyoruz. Yahudilerin ölümden korkmalarını ve dünyaya kapanmalarını Kur'an şöyle yorumlar:

Yapıp ettiklerinden dolayı ölümü aslâ istemezler. Allah zalimleri bilir. Ve sen onları başkalarından daha ihtirasla hayata sarılmış göreceksin, hatta Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştırmaya şartlanmış olandan (müşrikler) bile daha çok: Onların her biri binlerce yıl yaşamak ister; hâlbuki uzun yaşaması böyle birini azaptan kurtaramaz (2. Bakara, 95-96).

Özetle, Hiz. Musa'nın ve diğer yahudi peygamberlerin bütün çabalanna rağmen, Yahudiler 'ahiret'e iltifat etmedikleri gibi, peygamberleri de dinlememişlerdir. Dolayısıyla, Yahudiler Tanrı'yı ve dini kendi dünyevi haz ve hedefleri için kurgulamışlardır.

2.2. Hiz. İsa'nın Uhrevi-Ruhani-Semavi-Dünyası

Eğer İncil'deki sözler ona ait ise, Hiz. İsa'nın –beni affetsin– Yahudilerin dünyeviliğini eleştirirken, kantarın topuzunu kaçırarak dünya-ahiret dengesini tersinden tekrar bozduğu kanaatindeyim. Belki bu içerik, dünyevileşmeye karşı ilk ve radikal bir tepki olduğu için sert ve yoğun olması gerekiyordu; dolayısıyla, Hiz. İsa yaşasaydı ilerideki yıllarda dengeyi kurardı, denebilir. Ancak, bu genç insanın üç yıllık tebliğinde yeryüzü, iç güdüler ve siyaset (dinin temel di-

namikleri) hemen hemen yok gibidir. İncil'in bütün satırlarına sinmiş olan, semavilik, uhrevilik ve ruhaniliktir. Bir örnek verelim:

Yeryüzünde kendinize hazineler biriktirmeyin. Burada güve ve pas onları yiyip bitirir, hırsızlar da girip çalarlar. Bunun yerine kendinize gökte hazineler biriktirin. Orada ne güve ne pas onları yiyip bitirir, ne de hırsızlar girip çalar. Hazineniz neredeyse, yüreğiniz orada olacak.

Bedenin ışığı gözdür. Gözünüz sağlamsa, tüm bedeniniz aydınlık olur. Gözünüz bozuksa tüm bedeniniz karanlık olur. Buna göre, içinizdeki ışık karanlıksa, ne korkunçtur o karanlık!

Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez. Ya birinden nefret edip öbürünü sever, ya da birine bağlanıp öbürünü hor görür. Siz hem Tanrı'ya hem de paraya kulluk edemezsiniz.

Bu nedenle size şunu söylüyorum: 'Ne yiyip ne içeceğiz?' diye canınız için, ya da 'Ne giyeceğiz?' diye bedeniniz için kaygılanmayın. Can yiyecekten, beden de giyecekten daha önemli değil mi? Gökte uçan kuşlara bakın! Ne eker, ne biçer, ne de ambarlarda yiyecek biriktirirler. Göksel Babanız yine de onları doyurur. Siz onlardan çok daha değerli değil misiniz? Hangi biriniz kaygılanmakla ömrünü bir anlık uzatabilir? Giyecek konusunda neden kaygılanıyorsunuz? Kır zambaklarının nasıl büyüdüğüne bakın! Ne çalışırlar, ne de iplik eğirirler. Ama size şunu söyleyeyim, tüm görkemine rağmen Süleyman bile bunlardan biri gibi giyinmiş değildi. Bugün var olup yarın ocağa atılacak olan kır otunu böyle giydiren Tanrı'nın sizi de giydireceği çok daha kesin değil mi, ey imanı kıt olanlar?

Öyleyse, 'Ne yiyeceğiz?' 'Ne içeceğiz?' ya da 'Ne giyeceğiz?' diyerek kaygılanmayın: Uluslar hep bu şeylerin peşinden giderler. Oysa Göksel Babanız tüm bunları gereksindiğini bilir. Siz önce O'nun egemenliğinin ve O'ndaki doğruluğun ardından gidin, o zaman size tüm bunlar da verilecektir. O hâlde yarın için kaygılanmayın, yarının kaygısı yarının olsun. Her günün derdi kendine yeter (Matta 6: 19-34; ayrıca bkz. Luka 12: 22-36).

Friedrich Nietzsche, Hıristiyanlığı tahlil ettiği *Deccal* isimli eserinde, mevcut İncillerdeki Hz. İsa ve mesajının 'dünya' karşısındaki tutumunu şöyle niteler:

Bu gerçekçi-karşıtı [Hz. İsa] için, hiçbir sözün sözcük anlamında alınmaması, konuşabilmenin tam da önkoşuludur. Hintliler arasında olsaydı Sakhyam'ın kavramlarını, Çinliler arasında da Lao-Tse'ninkileri kullanırdı –hiçbir fark da duymazdı. –İsa'ya, biraz ifade hoşgörüsüyle, bir 'özgür tınlı' denebilir– her türlü sağlam belirginliği hiçe çevirir: söz öldürür, her ne ki belirgindir, öldürür. Yalnızca kendi bildiği biçimiyle 'yaşam' kavramı, deneyimi, her türlü söze, formüle, yasaya, inanca dogmaya karşı direniyordu. Ancak en içten, en içinden konuşabiliyordu: en iç olanın sözleri, 'yaşam' ya da 'hakikat' ya da 'ışık'tı, –bütün geri kalanlar, bütün gerçeklik, bütün doğa, hatta dilin kendisi, onun için ancak bir imge, bir benzetme değeri taşıyordu. –Bu noktada, Hıristiyan, yani Kilise önyargılarında yatan ayartmaya, ne denli güçlü de olsa, kapılarak, yanlış anlamaya düşmemek gerek: Böylesine bir par excellence simgeci her türlü dinin dışında durur; her türlü tapınma kavramının, her türlü tarihin, her tür-

lû doğabiliminin, her türlü dünya-deneyiminin, her türlü bilginin, her türlü siyasetin, her türlü psikolojinin, her türlü kitabın, her türlü sanatın dışında. (...) Kültür ona dedikodu yoluyla bile tanidik değildir, ona karşı savaş vermesi gerekmez hiç de, -onu değillemez... Aynı şey devlet için de geçerli, bütün vatandaşlık düzeni ve toplum için de, çalışma için de, savaş için de.¹¹

Ortaçağ boyunca Kilise'nin İncillerden inşâ ettiği kültür-zihniyet ve insan tipi, medeniyet tarihçisi Papaz Walter Scubar'ın, Homeros'un Yunanlılarında, Konfüçyüs'ün Çinlilerinde ve XI-XVI. yüzyıl arasındaki Batı'nın Gotik Hristiyanlarında gördüğü gibi 'uyumlu'; Hinduizm-Budizmin Hintlilerinde ve Yeni Platoncular ve mistik tarikatlarda gördüğü gibi 'zahit' prototiplere¹² uygundur. Protestanlığın ürettiği 'asketik' ahlak, Latin Amerika'da üretilen liberasyon (kurtuluş) teolojisi ve daha birçok yeni teolojiler, XVI. yüzyıldan sonra üretilmiştir.

3. Kur'an ve Dünyevileşme

Buraya kadar söylediklerimiz 'giriş' mahiyetindeydi. Tevrat'ın ve İncil'in veya Yahudiliğin ve Hristiyanlığın 'dünyevileşme'nin içeriğine ilişkin durumlarını ortaya koymak, müstakil çalışmalar gerektirmektedir. Peter Berger'in çalışması bunun iyi bir örneğidir.

Bir metnin, oluştuğu tarih dışında okunması, iki süreci barındırır. Birincisi, öze ait olmayan tarihsel alanın atlanması, es geçilmesi; ikincisi ise, öze ait olanın te'vil yoluyla keşfedilmesi, ortaya konmasıdır. Dünyevileşme, İbrahîmî monoteist evrensel din (Kur'an'ın deyimiyle *el-islâm*; 22. Hacc, 78) açısından insanlık tarihi kadar eski ahlaki bir sorundur. XVI. yüzyıldan sonra bu ahlaki hastalığın Avrupa'dan başlayarak ve giderek bütün dünyaya bulaşması -bunda, başta Hristiyan düşüncesi olmak üzere, İslam düşüncesinin kusurlarını da unutmamak gerekir- bizi şaşırtmamalıdır: "Ahlaki kötünün yeryüzünde yaygınlığı insanın hoşuna gitse de, bu, iyi olanla eşit değildir" (5. Mâ'ide, 100). Biz, müteakip sayfalarda Kur'an'ın bu evrensel ahlaki sorunun özüne ilişkin söylediklerini ortaya koymaya ve son dört asır boyunca yoğunlaşmış pratiği bu öz açısından kritik etmeye çalışacağız.

3.1. Din: Dünya-Ahiret Dengesinin Kurulması

Kur'ana göre, Allah "herşeyi yaratıp düzene koymuş, bütün mevcudatın tabiatını belirleyip hedefini göstermiştir" (87. A'lâ, 2-3). "Göklerde ve yerde her ne varsa Allah'ındır" (2. Bakara, 116-284). "İnsanların hangisinin daha doğru, ahlaki, güzel davranışlarda bulunacağını ortaya çıkarmak/denemek için hayatı (dünyayı) ve ölümü (ahireti) yaratmıştır" (67. Mülk, 2). "İnsanlar Allah'a aittirler ve O'na döndürüleceklerdir" (2. Bakara, 156). Ahiret, insanın dünyadaki (olumlu ve olumsuz) ahlaki davranışlarının ahlaki (10. Yûnus, 28; 18. Kehf, 98) sonucudur (cennet, cehennem). Kur'an'a göre, din, en genel anlamda Allah'a ve ahirete iman temelinde dünya ha-

¹¹ Friedrich Nietzsche, *Deccal*, çev. Oruç Aruoba, Ankara 1995, s. 48-49.

¹² P. Aleksandrovic Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, çev. Mete Tuncay, Ankara 1972, s. 116-117.

yatını Allah'ın ahlaki buyrukları doğrultusunda yaşamaktır. Temeli insanın özgür iradesine dayanan bu ağır ahlaki sorumluluğu, bir Kur'an ayeti, teşbihle şöyle anlatır:

Biz emaneti (sorumluluğu) göklere, yere ve dağlara teklif ettik de, onlar bunu yüklenmekten kaçındılar ve korktular. Onu insan yükledi... (33. Ahzâb, 72)

Walter Schubart'ın ilk Hristiyanların nitelikleri olarak saydığı ve adına 'Mesihçi' kültür-zihniyeti ve insan tipi dediği özellikler, daha ziyade Kur'an'ın 'müminler'i için geçerlidir. Schubart bu tipi şöyle tanımlıyor:

Kendilerini, tasarınsını anlatılmayacak bir biçimde içlerinde taşıdıkları üstün tanrısal düzeni, yeryüzünde gerçekleştirme görevine çağrılmış hissederek. Mesihçi insan, kendi içinde hissettiği uyumu çevresinde de yeniden kurmak ister. Dünyayı olduğu gibi kabul etmez. Kahramanlık insanı gibi o da bu dünyayı değiştirmek ister, ama kendi benlik-iradesi ya da benlik-doyumu için değil, ona Tanrı tarafından verilen ödevi yerine getirmek için değiştirmek ister. Uyumlu insan gibi o da dünyayı sever, fakat olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi dünyayı sever. Uyumlu insanın ereğine erişilmiştir, Mesihçi insanın ereği ise çok uzakta gelecektir. Ancak, zahit insanın tersine, o bu ereğe ulaşabileceğine kesinlikle inanmaktadır. Mesihçi insan, erk tutkusu ile değil, uzlaşma duygusu ve sevgisiyle esinlenir. Yönetmek için bölmez, bölünenleri bir bütün içinde birleştirmek amacıyla onları arar. Kuşku ve nefretle değil, kardeş diye görür. Dünyaya yağmalanacak bir ganimet diye bakmaz, aydınlatılması, soylulaştırılması ve kutsallaştırılması gereken kaba malzeme olarak bakar. Ayrılmış olanı birleştirmek, uyumsuz düşene uyum kazandırmak, bu gezegende Tanrı Krallığı'nı ya da kendisinin en yüksek ülküsünü gözle görünür kılmak yolunda bir çeşit evrensel tutku, benliğini sarmıştır. Mesihçi insan, bu en yüksek ülkünün, burada, yeryüzünde gerçekleştirilmesi için çalışır.¹³

Kur'an'a göre, dünya hayatından bağımsız salt uhrevi bir amel ve ibadet yoktur. İslam, insanın yeryüzündeki anlamı (kökeni, hayat süresi ve ölüm sonrası) ve ilişkileri (insanlar ile, tabiat ile, Allah ile) üzerinde alternatif bir sözü olan bir dünya görüşü, medeniyet çerçevesi ve bir kök paradigmadır. İnsanın bütün yaşam etkinliklerini (kültür, sanat, mimari, müzik, bilim, felsefe, eğitim, ekonomi, siyaset, hukuk vs.) etkileyen, belirleyen, şekillendiren bir dinamiktir. Tıpkı güneş ve oksijenin yeryüzündeki hayat faaliyetlerini belirlediği gibi...

Dünyada ahlaka konu olan her şey, zorunlu olarak dinîdir. Ahlaki sorunlar, Allah'ın tarih boyu kutsal kitaplarda ortaya konmuş ahlaki iradesi göz önünde tutularak, akli ve eleştirel olarak çözümlenmelidir: "Bilmediğin şeyin ardından gitme. Çünkü iştme duygusu, görme duygusu ve düşünme kabiliyeti, bunların hepsi bundan sorumlu tutulacaktır" (17. İsrâ', 36). Bir şeyi dinî kılan husus, zorunlu olarak o hususa nasslarda (Kur'an ve Sünnet) aleni bir atfın ve çözümün bulunması değildir. Bu selefi bakış açısı, dinî düşünceyi ve dinî hayatı donduran dogmatik bir bakış açısidir ve dinin hayatıyeti açısından son derece yanlış ve zararlıdır. Bu yanlışlık ve zarar, İslam düşüncesinde ve tarihinde de ortaya

¹³ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 117-118.

çıkıştır. Esasında bu, bir insan tipidir ve bütün büyük öğretilerin tarihsel gövdelerinde ortaya çıkar; egemen olmasıyla da, din veya öğreti çöker.

İnsan, denenme misyonunu, yeryüzünü imar (11. Hûd, 61) ve ahlaki anlamda ıslah ederek (*emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-munkar*; 3. Âlu İmrân, 104, 110, 114) yerine getirir. "Allah'ın sana verdiği şeyler içinde ahiret yurdunu ara ve dünyadan nasibini unutma" (28. Kasas, 77); "Rabbimiz, bize dünyada da ahirette de iyilik ver." (2. Bakara, 201) ayetleri ile, "Dünya, ahiretin tarlasıdır."¹⁴ şeklinde hadis formunda aktarılan söz, İslam'ın dünya-ahiret dengesini ifade eder.

3.2. Müşrik Araplar: Dünyevileşmiş Bir Halk

Kur'an'a göre, dünyevileşme, insanın yaratıcı bir kozmik Tanrı'nın varlığına inandığı hâlde onun rububiyetine (insanın hayatına karışabileceğine) inanmaması veya inansa bile bunu iplememesi (onun ipine sarılmaması; 3. Âlu İmrân, 112), Tanrı'yı ve öğütlerini unutmaması ve bir de ahireti inkar etmesidir. Müşriklerde bunların her ikisi de mevcuttur:

Kendilerini "kim yarattı" diye sorsan; "Allah" derler. O hâlde nasıl doğru yoldan çevriliyorlar? (43. Zuhuruf, 87).

"Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka, "Allah" derler. Hamd Allah'a layıktır de. Hayır, onların çoğu bilmiyorlar" (31. Lokmân, 25; 39. Zümer, 38)

Onlar bu dünya hayatının yalnız görünen yüzünü tanır, ahiretten ise tamamen habersizdirler (30. Rûm, 7).

Dediler ki: "Ne varsa dünya hayatımızdır, başka bir şey yoktur. Yaşarız, ölürüz, bizi zamandan başkası yok etmiyor." Fakat onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur! Onlar sadece zannediyorlar (45. Câsiye, 24).

Dediler ki: "Biz yerde kaybolduktan sonra, yeniden mi yaratılacağız? Onlar Rablerine kavuşmayı inkâr edenlerdendir" (32-Secde, 10).

Dünyevileşmiş zihnin bir diğer göstergesi, yeryüzünde ve gökyüzünde bulunan ve her biri Allah'ın bir inayetini, rahmetini ve işaretini (*âyet*) taşıyan varlıkların 'doğal şeyler' olarak algılanmasıdır:

Göklerde ve yerde nice âyetler var ki, onların yanından yüzlerini çevirerek geçerler (12. Yûsuf, 105).

Göğü korunmuş bir tavan yaptık (atmosfer), onlarsa O'nun âyetlerinin yanından düşünmeden geçip gitmektedirler (21. Enbiyâ, 32).

Develere bakmıyorlar mı nasıl yaratıldı? Gök nasıl yükseltildi? Dağlar nasıl dikildi? Yer nasıl yayılıp döşendi? Sen öğüt ver; çünkü sen sadece öğüt vericisin (88. Çâşiye, 17-20).

Dünyevileşmiş müşrik zihin yapısını değiştirmek için, Kur'an, yoğun olarak (iki yüzden fazla yerde) dünyadaki fiziksel olay ve nesnelerin Allah'ın bir nimeti, rahmeti ve âyeti olduğunu vurgular.

¹⁴ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, Beyrut 1351. I. 412.

3.3. Dünyevileşmenin Ahlaki Saiki ve Tipolojiler

İnsanın Tanrı'yı, onun vaat ettiği ahireti ve bu iki ilkedен anlamını alan Tanrı'nın emirlerini (dini) dikkate almamasının, önemsememesinin ve unutmamasının; diğer bir deyimle bunlara boş vererek dünyaya dalmasının arkasında yatan ahlaki saikler nelerdir? Bir sonuç ve bir suç olarak dünyevileşme neyin ürünüdür? Kur'an'a göre bunun arkasında, şeytanın (İblis) da işlediği ilk ahlaksızlık olan Tanrı'ya karşı istigña, istikbar ve nankörlük vardır (2. Bakara, 24; 28. Kasas, 39; 38. Sâd, 74). Şeytanda olduğu gibi, insanlar arasında da, haksız yere kendini yeterli gören ve Allah'a boyun eğmekten kaçınanlar vardır. O'nun saymakla bitmeyecek (14. İbrâhîm, 34) nimetlerini görmezlikten gelenler vardır (*kufî*). Dolayısıyla, dünyevileşme en genel anlamda şeytan işi bir şeydir; çünkü şeytan, kendi yaptıklarına insanları teşvik etmektedir (4. Nisâ', 120; 17. İsrâ', 64). Dinî, ilahi ve uhrevî sorumluluğu 'unutturma' onun en önemli işlerinden biridir:

Şeytan onları istila etmiş, onlara Allah'ı anmayı unutturmuştur. Onlar şeytanın taraftarlarıdır. İyi bilin ki, şeytanın taraftarları kaybedeceklerdir (58. Mücâdele, 19; ayrıca bkz. 12. Yûsuf, 42; 59. Haşr, 19).

Şuayb şöyle dedi: "Ey halkım! Kabilem sizin gözünüz de Allah'tan daha mı güçlü? O'nu arkanıza atıp unuttunuz?" (11. Hûd, 92).

Sonuç itibarıyla, dünyevileşme, bizatihi Allah'ı tanımama, ona karşı istigña, tekebbür, onu unutma, nimetlerini ve ayetlerini görmezlikten gelme, yani nankörlük olarak, ahlaksızlıktır. Bu, birçok ahlaksızlığın da nedenidir.

Şimdi, şeytana uymuş ve dünyevileşmiş üç insan tipi üzerinde duracağız. Bunlar Firavun (iktidar), Karun (servet) ve Bel'am'dır (bilgi). Kur'an bunları evrensel prototipler olarak anlatmaktadır.

3.3.1. Firavun

Bu ismin, eski Mısır krallarının genel unvanı olduğu bilinmektedir. Kur'an'ın anlattığı, Hz. Musa ve kardeşi Harun'un kendisiyle mücadele ettiği şahıs, bu krallardan biridir. Firavun'un dünyevileşmiş siyasetini Kur'an şöyle anlatıyor:

Firavun yer yüzünde kendini büyüklük duygusuna kaptırmış (*âlâ*) ve ülke halkını kastlara, sınıflara (*şiy'e'an*) ayırmıştı. Onlardan bir kısmını horluyor, güçsüzleştiriyor, erkek çocuklarını öldürüp yalnız kadınlarını sağ bırakıyordu. Çünkü o gerçekten (yeryüzünde) bozgunculuk çıkaranlardan biriydi (28. Kasas, 4)

Firavun, yönetme işini; kamu düzenini, kamu menfaatini sağlamak ve adaleti ikame etmek için yapmıyordu. Tersine, kendi egosunu tatmin etmek, yaşamını zevk içinde geçirmek için yapıyordu. Ülkeyi mutlak mülkü olarak görüyordu: "Ey kavmim, Mısır mülkü ve şu altımdan akıp giden ırmaklar benim değil mi? Görmüyor musunuz?" (43. Zuhruf, 51). O ve adamları, Hz. Musa ve kardeşinin ilahi-dinî çağrısını, kendi dünyevileşmiş mantıklarıyla değerlendiriyorlardı; Hz. Musa'ya dediler ki: "Sen bizi babalarımızı üzerinde bulduğumuz şey-

den çeviresin de yeryüzünde büyüklük yalnız ikinize kalsın diye mi bize gel-din? Biz size inanacak değiliz" (10. Yûnus, 78).

Mısır'da binlerce yıldan beri ayakta duran 'piramitler', sanırım dünyevileşmiş bir insanın güç kullanmasının sınırsızlığını ve tanılaşma arzusunu (*istiğnâ, istik-bâr*) gözler önüne sermektedir. ABD'nin uzaya egemen olmak için gönderdiği –ve bir anza yüzünden patlayıp parçalanan– uzay mekiğinin adını *challenger* (meydan okuyan) koyması tesadüf mü? Firavun da yardımcısı Haman'a: "Bana bir kule yap; üzerine çıkıp belki Musa'nın Tanrı'sına muttali olurum" (28. Kasas, 38) demişti.

3.3.2. Karun

Karun, Hz. Musa döneminde yaşamış, muhtemelen yahudi (28. Kasas, 76) ve tamamen dünyevileşmiş bir zengin tipidir. Aşağıdaki pasajda zenginliğe, mala, mülke, dünyevileşmiş bir insanın bakışı ile; dine, yani Allah'a, ahirete ve Allah'ın buyruklarına inanan insanların bakışı birlikte verilmektedir.

Karun, kendini büyük görüp insanlara zulmediyordu. Kendine öyle hazineler vermiştik ki, anahtarlarını taşımak güçlü bir topluluğa ağır geliyordu. Kavmi ona dedi ki: "Şımarma, Allah şımaranları sevmez... Allah'ın sana verdiği bu servet vesilesiyle (onu infak ederek) ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah sana nasıl iyilik ettiyse (bu malı veriyse), sen de öyle iyilik et, yeryüzünde bozgunculuk arama, Allah bozguncuları sevmez." Karun ise: "Bu servet bende bulunan bir bilgi sayesinde bana verildi." dedi (28. Kasas, 76-78).

Bu son ifade ile Karun, Allah'ı unutarak 'mutlak mülkiyet'e sahip olduğunu müstağni bir şekilde ifade ediyor. Kavminin kendine söylediği ise, zenginliğe biri dinî, diğeri dünyevi iki bakış açısını dile getiriyor. Karun, süsleri ve deb-debesi içinde halkın karşısına çıkınca:

Dünya hayatını isteyenler: "Keşke Karun'a verilenin bir benzeri de bize verilseydi. Hakikaten o büyük bir pay (mal) sahibidir." dediler. Kendilerine bilgi verilmiş (dindarlar) ise: "İnanan ve salih amel işleyen kimse için Allah'ın ahirette vereceği karşılık (sevap) daha hayırlıdır. Buna ancak sabredenler kavuşur." dediler (28-Kasas, 79-80).

Dinî bakış açısı, zenginliği, serveti, malı olumsuzlamıyor. Onunla olan ilişki biçimini, mesafe bilincini sorguluyor. Dinî, ahlaki ve uhrevi kaygılar taşımadan mal biriktirmeyi ve ona mutlak sahip olabilme vehmini, onu israf ederek harcamayı eleştiriyor. Zira meşhur bir sözde dendiği gibi, Tanrı (din), insanın ellerinin 'dolu' olup olmadığına bakmaz; ellerin 'temiz' olup-olmadığına bakar.

3.3.3. Bel'am

Hakikatin bilgisine sahip iken dünyevileşmiş bir kişiye örnek olarak, Kur'an'da ismi zikredilmeyen, ancak müfessirlerin çoğunlukla benimsedikleri¹⁵ görüşe göre Yahudi alimlerinden 'Bel'am'ın durumu anlatılır.

¹⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, Kahire 1987, II. 178; Ebû'l-Fida İsmâ'il İbn Kesr, *Muhtaşaru Tesfir-i İbn Kesr*, Beyrut 19821, II. 65; Ebû Abdullâh Kurtubî, *el-Câmi'u'l ahkâm*, Kahire 1938, VII. 319; Ebû Ca'fer

Onlara, kendisine işaret/ayetlerimizi verdiğimiz hâlde, onlardan sıyrılıp şeytanın peşine taktığı ve böylece azgınlardan olan kişinin haberini anlat. Eğer dileseydik, ayetlerle onu yükseltirdik; fakat o, 'dünyaya saplandı' ve içgüdülerinin peşine düştü. Onun durumu, üstüne varsan da varmasan da dilini sarkıtp soluyan köpeğin durumuna benzer. İşte ayetlerimizi yalanlayanların durumu budur. Bu kıssayı anlat, belki düşünüp ibret alırlar (7. A'râf, 175-176).

Burada anlatılan tip aracılığıyla, hayatın 'niçin'ine ilişkin cevabı bildiği hâlde bu bilgiye göre amel etmeyip, zihinsel ve ruhsal olarak dünyevileşmiş bir bilgi sahibinin durumu anlatılmaktadır.

Tutum ve davranışları yalnız dünyaya bağlı/dünyaya bağlayıcı arzularının ona günübürlük 'fayda' ya da 'yarar' olarak gösterdiği şeyler tarafından belirlendiği için, burada anlatılan insan tipi, haricî şartlar ne olursa olsun, daima aklıyla bedensel güdüler arasındaki çatışmanın ve dolayısıyla içsel huzursuzluğun hayalî korku ve kuruntuların kurbanı durumundadır. Bunun için de inanmış bir kişi inanç yoluyla eriştiği zihni berraklıktan, ruhi dengeden yoksundur.¹⁶

Bu üç tipin ortak vasfı Kur'anda *mutref* olarak tiplendirilir. *Etrefe* fiili, kolay ve müreffeh bir hayata düşkün hâle getirmek anlamına gelmektedir.¹⁷ *Mutref* sözcüğü ise, kolay, müreffeh bir hayat yaşayan/hayatın tadını çıkaran, yani ahlaki-dinî endişelere hayatında pek yer vermeyen demektir.¹⁸ İnsanlık tarihini dinî açıdan değerlendiren bir ayette şöyle deniyor:

.... ve zulme eğilim gösteren çoğunluk yalnızca kendilerini yozlaştıran hazların peşine düşüp (*mā utrifū fihī*) günaha gömülüp gittiler" (11. Hûd, 116).

Hangi ülkeye bir uyarıcı gönderdiysek oranın mütrefleri: "Biz gönderildiğiniz şeyi inkar ediyoruz. Biz malca, evlatça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak değiliz." dediler (34. Sebe', 34; ayrıca bkz. 43. Zuhuruf, 23; 55. Vâkr'a, 45; 17. İsrâ', 16; 23. Mü'minûn, 64).

3.4. Dünya Hayatının Öz Niteliği

Temelinde, Allah ve ahiret inancı bulunan bir 'dünya görüşü'ne dayanan Kur'an, insanların dünyevileşmelerini engellemek için, dünya hayatının insan içgüdüleri açısından çekiciliğini bu çekiciliğin insanın ölümlülüğü karşısındaki değerini ve ahiret ile mukayesesini durumunda değerinin düşüklüğünü, benzetmelerle (*meşef*) ortaya koyar:

Bilin ki, dünya hayatı bir oyun, eğlence, süs, kendi aranızda öğünme, mal ve evlat çoğaltma yarışıdır. Bu, tıpkı bir yağmura benzer ki, bitirdiği ot ve ekinler çiftçilerin hoşuna gider. Daha sonra o ot ve ekin kurur. Onu sapsa-

Muhammed et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Kahire 1954, IX. 119; Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsiru'l-kebir*, Tahran, t.y., XV. 53; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, IV. 2335.

¹⁶ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı* (Meal-Tefsir), çev. C. Kaytalı. A. Ertürk, İstanbul 1997, s. 31.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisānu'l-ʿarab*, Beyrut 1956, IX. 17.

¹⁸ Esed, *Kur'an Mesajı*, s. 449.

nı görürsün, sonunda da çer-çöp olur. Bu dünya hayatının karşılığı ahirette ya Allah'tan bir mağfiret ve rıza, ya da çetin bir azaptır. (Dikkat edin) dünya hayatı aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir (57. Hadîd, 20; ayrıca benzer bir örnek için de bkz. 10. Yûnus, 24).

Dünya hayatı ahiret ile mukayese edildiğinde kısa (*kalîl*), geçici (*âraç*), aldatıcı bir zevk ve geçinmedir (*metâ*). (4. Nisâ', 77; 3. Âlu İmrân, 185; 13. Ra'd, 26).

Kadınlara, çocuklara, altın ve gümüşten birikmiş hazinelere, soylu atlara, sığırlara ve arazilere yönelik dünyevi zevkler insanoğlu için çekici kılınmıştır. Bütün bu zevkler bu dünya hayatında tadılabilir. Ama hedeflerin en güzeli Allah katında olandır (ahiret)" (3. Âlu İmrân, 14).

Ayette dünya hayatının nimetleri olarak sayılan unsurlardan bazılarının ortaçağ tanım toplumu insanının çekici hedefleri olması doğaldır. Onları bugünkü araçlarla kolayca değiştirebilir. Örneğin, Soylu atların yerini, pahalı marka otomobiller; sığırlara olan ilgiyi yerini ticaret emtialarına düşkünlük alarken; tarım arazileri hâlâ değerini korumakla birlikte, yanına arsanın eklendiğini; altın hâlâ gözde olmakla birlikte, yanına paranın eklendiğini görüyoruz. Sonuç itibarıyla, dünya hayatının, Kur'an'da, ilkbahar, yaz ve sonbahar bitki örtüsünün geçirdiği aşamalara benzetilmesi, insanın fani, yani ölümlü oluşuyla ilgilidir. "Fani dünya", "yalan dünya" tabirleri de bu durumu ifade eder. Çünkü "kefenin cebi yoktur." Bir daha hatırlatalım. Dünyanın ölümlü insan için ahiret karşısındaki bu değeri, onu önemsememeyi değil; tersine, son derece ciddiye almayı, ancak yegane yermiş gibi buraya kapaklanmamayı, zevklerine başıboş dalmamayı gerektirir.

3.5. Dünyevileşmenin İfadelendirilmesi

Allah'ı ve ahireti unutarak, dinî ve ahlaki kaygılar taşımayan insanlar, dünyevileşmiş, yani şeytana uymuş kişilerdir. Bunlar, dünya hayatını ahiret karşılığında "satın almışlardır" (4. Nisâ', 74); dünya hayatıyla "sevinmişler" (13. Ra'd, 26), ahirete karşı dünya hayatına "razı olmuşlar" (9. Tevbe, 38), onu ahirete karşı "tercih" etmişler (87. A'lâ, 16) ve onu ahirete nispetle "sevmişlerdir" (14. İbrâhîm, 3). Şeytan onlara dünyanın hayatını "süslemiş" (2. Bakara, 212) ve nihayet dünya hayatı bu kişileri "aldatmıştır" (6. En'âm, 70; 45. Câsiye, 35). Bunlar, sadece "yerler, içerler ve eğlenirler. Arzu onları oyalar" (15. Hicr, 3). Bu kişiler, insanları "Allah'ın yolundan çevirirler ve o yolun eğrilmesini isterler. Bundan dolayı bunlar derin bir sapkınlık içindedirler" (*çalâl ba'îd*; 14. İbrâhîm, 3).

Allah'ı unutma ile dünyevileşme arasındaki ilişkiyi bir ayet şöyle ortaya koyuyor: "... Bizi anmaktan yüz çevirip dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimseden yüz çevir" (53. Necm, 29). Yine ahlaki anlamda azgınlık ile dünya hayatını tercih etme arasında kopmaz bir neden-sonuç ilişkisi söz konusudur: "Artık kim azarsa (*tağâ*) ve dünya hayatını tercih ederse, gideceği yer cehennemdir" (79. Nâzi'ât, 37-39).

Sonuç olarak, İbrahîmî monoteist evrensel din (İslam) açısından, dünyevileşme, insanın tarihi boyunca her zaman maruz kalabileceği derin bir sapık-

lıktır. Kur'an oluşum süresi boyunca dünyevileşmiş Yahudi ve müşriklerle polemige girmiş, onları nankörler (*kāfir*) olarak nitelemiş ve ahiret azabı ile sürekli tehdit etmiştir.

4. İslam Toplamları ve Dünyevileşme

Hız. Muhammed'in peygamberliği ile başlayan İslam toplumunun, ilk dört halife döneminde dünya-ahiret dengesini kurmuş dinsel bir toplum olduğu söylenebılır. Emevilerin iktidara gelmesiyle, başta yönetici sülale olmak üzere, kültürel ve kurumsal hegemonya dinsel olmasına rağmen, zihinsel dünyevileşme emareleri başlamıştır.

Dört halife döneminde, Cābirî'nin dediği gibi, "Din, siyaseti kuruyor ve yönetiyordu. Siyaset, dinin bir uygulaması ve hizmetçisiydi."¹⁹ Emevilerle birlikte siyasetin belirleyicisi ve dinamiği 'ganimet' ve 'kabile' asabiyetine dönüşmüştür.²⁰ Mu'āviye, siyasetinin muhtevasını ve amacını "güzel yeme, güzel içme" olarak belirlemiştir.²¹ Emeviler döneminde İslam'ın doğduğu Hicaz (Mekke ve Medine) musiki ve eğlence merkezi hâline gelmişti. "Hicaz'da yetişen müzisyenlerin pek çoğu aşk şarkıları söylüyordu. Yani daha önce söylenen şarkıların temaları ile bu dönemde söylenen şarkıların temaları değişiyordu."²² Cahiliye döneminde müşrik Arapların bütün faaliyetlerini motive eden, kabile asabiyeti, ganimet tutkusu, şarap, şiir, eğlence, saz-söz ve kadın, Emevi sarayına tekrar geri dönmüştü: "Habbâbe şarkı söylediğinde Yezîd b. Abdulmelik: 'Uçuyorum' diyordu. Kendisi dans etmede müzisyenlerle rekabet ediyordu. Kendine eşlik eden kimselere pek çok ödülleri veriyordu."²³

Bu yaşam tarzının toplumdaki yaygınlık derecesini tespit etmek ayrı bir çalışma konusudur. Emevilerden sonra gelen Abbasilerin dinî sembol, değer ve kavramları daha yoğun olarak vurgulayan bir siyaset yaptıkları bilinmektedir.²⁴ Ancak, orada da halkın ve yöneticilerin zihinsel sekülerleşmelerini tespit etmek, ayrı bilimsel çalışmalar yapmayı gerektirmektedir. Emevî, Abbasi, Fatımî, Selçuklu, Endülüs ve Osmanlı toplumları kurumsal ve kültürel anlamda dinin egemen olduğu toplumlardır. Nietzsche'nin Endülüs medeniyeti hakkındaki şu değerlendirmesini, bizim peşinde olduğumuz denge açısından mı, yoksa Nietzsche'nin peşinde olduğu dünyevileşme açısından mı değerlendirmek gerektiği konusunda tereddütlüyüm:

Hristiyanlık bizi antik kültürün mirasından etti, daha sonra da, bir kez daha Müslüman kültürün mirasından etti. İspanya'nın harika Mağribi kültür dünyası, bizim için, temelde, Roma ve Yunanistan'dan daha akraba, bizim

¹⁹ Muhammed Âbid el-Cābirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev. V. Akyüz, İstanbul 1997, s. 462.

²⁰ Cābirî, *age.*, 488 vd.

²¹ Cābirî, *age.* 464.

²² İrfan Aycan, "İslâm Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı", *AÜİFD* XXXVIII, s. 166.

²³ Aycan, *agm.* 182.

²⁴ Cābirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, s. 689.

duyum ve beğenimize daha yakın olan bu dünya ayaklar altında ezildi (...), niye? Çünkü soylu, erkekçe içgüdülerden kaynaklanıyordu, çünkü yaşama Evet diyordu; hem de Mağrib yaşamının nadide ve rafine hoşluklarıyla!...²⁵

Emevilerin dinî (dünya-ahiret dengesi) bakış açısından dereceli olarak dünyevi bakış açısına kaymalarına tepki olarak, erken dönemlerde bazı toplumsal kesimlerde bir 'zühd' hayatının gelişmeye başladığı ve giderek 'tasavvuf' şeklinde hem fikrî hem de kurumsal olarak olgunlaştığı bilinmektedir. Daha önceki Yahudilik (dünyevileşme) ve Hristiyanlık (uhrevî) şeklindeki denge bozukluğu, İslam toplumlarında da nisbî olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, ideal olmasa da, bu dengenin ortaçağ boyunca İslam toplumlarında kurulmaya çalışıldığı söylenebilir.

5. Ortaçağda Kilise ve Batı Toplumlarının Cendereye Sokulması

Tanrı'nın bedenlenmiş hâli olarak İsa ve onun bedenlenmiş hâli olarak Kilise'nin doktrinleri üzerine kurulmuş olan Hristiyanlık, bütün ortaçağlar boyunca Batı toplumlarının 'kutsal şemsiyesi'ni ve dinsel atmosferini oluşturmuştur. Hristiyanlığın teolojik oluşumunu Hristiyan bir din sosyoloğu olan Berger şöyle niteliyor:

Tanrı'nın (Yahudilikteki) aşkınlığı değişikliğe uğradığı ölçüde dünya da "yeniden büyüleştiriliyor" veya isterseniz "yeniden-mitolojileştiriliyordu" denebilir. Biz, katolikliğin, gerçekten Kitab-ı Mukaddes dini ile Kitab-ı Mukaddes dışı dinlerin kozmolojik anlayışlarını muazzam bir terkip hâlinde bir araya getirmek suretiyle yeni bir kainat düzeni kurmakta başarılı olduğunu öne sürebiliriz. Buna göre, Tanrı ile insan ve gök ile yer arasında varoluş benzerliği olduğuna dair çok önemli Katolik doktrin arkaik ve pre-Bible (Kutsal Kitap öncesi) dinin tekrar eden bir taklidi mahiyetindedir.²⁶

Nietzsche'nin bir ateist olarak Hristiyanlığa duyduğu kin ve nefrete rağmen, bir filolog, bir psikolog ve bir filozof olarak bu tarihî-teolojik gövde üzerinde derin ve sağlam tahliller yaptığına inanıyorum. Birkaç aforizma sıralayalım:

Hristiyanlığın tarihi –hem de, daha çarmıhtaki ölümden başlayarak– kaynaktan bir simgelemin adım adım kabalaşan bir biçimde yanlış anlaşılmasının tarihidir. (...) Kilise, bu, ruhun her dürüstlüğüne, her yüceliğine, tinin her yitirilişine, her özgür yürekli, iyi yürekli insancılığa karşı ölümüne düşmanlığın biçimi.²⁷

Binlerce yılın tımarhane dünyalarını gezerim de, hüznü bir dikkatle bunlara 'Hristiyanlık', 'Hristiyan inancı', 'Hristiyan Kilisesi', derim. –İnsanlığı bunların ruh hastalıklarından dolayı sorumlu tutmaktan kaçınırım.²⁸

Hristiyanlık, insan ile insan arasındaki her türlü derin saygı ve mesafe duygusuna karşı, yani kültürün her türlü yükselme ve büyümesinin önkoşuluna karşı, kötü içgüdülerin en gizli köşe-bucağından çıkarak ölümüne biravaş vermiştir.²⁹

²⁵ Nietzsche, *Deccal*, s. 96.

²⁶ Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, s. 180.

²⁷ Nietzsche, *Deccal*, s. 54.

²⁸ Nietzsche, *age.*, s. 55.

²⁹ Nietzsche, *age.*, s. 63.

Aldanmayalı: 'yargılamayın' derler, ama yollarında duran her şeyi cehenne-
me gönderirler. Tanrı'nın yargılamasını sağlayarak kendileri yargırlar; Tan-
rı'yı yüceltmekle kendilerini yüceltirler...³⁰

Yansız olalım en azından! Haçlı Seferleri –yüksek bir korsanlıktan başka bir
şey değil!—³¹

Tahmin edildiği gibi şehitlerin kanı, Kilise'nin gülüne hayat verdi. Kilise fa-
tih ve muzaffer olduğu gün, şeytan bu kez de onu, dünyayı teklif ile ayart-
maya çalıştı ve imanın kılıç gücüyle tesis olunabileceğine inandırmayı dene-
di. Ve nihayet Kilise'yi dünyevi güçlere şah olmaya ikna etti: Yalnız Allah'a
kulluk edileceğine ve bu meyanda şirkin kökü kazınacağına göre, siyasi ey-
lemin kendi gayesi diye bir keyfiyet olamaz, türeyemez. Gaye, ancak Kili-
se'den türer, oradan ithal edilir ve dünya uhrevi olana baş egecektir.³²

Asli günah ve teslisin çıkardığı teolojik sorunlarla birlikte, Kilise'nin aforozu,
engizisyonu, endülijansı ve giyotini, Aydınlanmacıların dediği gibi, ortaçağı 'ka-
ranlığa' gömmüştür. Bir yay ne kadar gerilirse o kadar uzağa fırlar. Bu anlamda,
Batı toplumlarının XVI. yüzyıldan itibaren giderek sekülerleşmesinin sorumlula-
rından biri Hristiyanlık ve Kilise'dir. Yahudiliğin dünyeviliğine tepki olarak orta-
ya çıkan Hristiyanlık, bu sefer sekülerizmin doğmasına, istemeyerek de olsa, zo-
runlu olarak zemin hazırlamıştır. Özetle, ifrat bir kere daha tefriti doğurmuştur.

6. XVI. Yüzyıldan Sonra Avrupa'nın Başına Gelen: "Tanrının Ölümü" veya "Tanrı Tutulması"

Schubart, XVI. yüzyıldan sonra Rönesans, Reform, Aydınlanma, pozitivizm ve-
ya modernite olarak Batı'da gerçekleşen süreçleri 'kahraman' kültür-zihniyeti
ve insanı olarak tipleştirir. Aşağıda görüleceği gibi, bu tip, Kur'an'ın Firavun,
Karun ve Bel'am'ın şahıslarında ortaya koyduğu, istiğna ve tekebbür yüzün-
den dünyevileşmiş tipolojiye hayli benzemektedir. Schubart, şöyle diyor:

Kahraman kültür-zihniyeti ve insanı, dünyayı örgütçü çabasıyla düzene sok-
ması gereken bir kargaşa diye görür. Kahraman insan dünyayla barışçıl ola-
rak geçinmez, varolan biçimi altında ona karşı çıkar. Benlik güvenciyle,
benlik gururuyla ve erk tutkusuyla doludur. Dünyaya, bir köleye bakar gi-
bi bakar; ona efendilik etmek (egemen olmak) ve onu kendi planlarına gö-
re kalıplamak ister. Dünyaya, kahraman insanın belirlediği amaçlar verilir.
Bu insan gözlerini yukarıya kaldırıp gökyüzüne saygıyla bakmaz; tersine
erk tutkusu ve gururla dolu olduğu için, aşağıya doğru, düşman ve kuskanç
gözlerle yeryüzüne bakar. Tanrı'dan gitgide daha çok uzaklaşır ve deney-
sel şeylerin dünyasına gitgide daha çok gömülür. Laikleşme onun, kaderidir,
kahramanlık başlıca yaşam duygusu, tragedya da sonu.

Böyle bir dünyada, özellikle böyle bir kültür ve insanda her şey dinamiktir.
Kahraman evrende hiçbir şey statik değildir. Prometheus gibi, kahraman in-

³⁰ Nietzsche, *age.*, s. 65.

³¹ Nietzsche, *age.*, s. 96

³² Lezek Kolakowski, *Modernliğin Sonsuz Duruşması*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul 1999, s. 262.

san her güce ve her Tanrıya meydan okur. Etkindir, gergindir ve alabildiğine enerjiktir. Buna uygun olarak kahramanlık ya da Prometheusculuk çağları özellikle dinamik, hareketli ve etkindir. Roma erkinin doruğunda Roma dünyası kendisini böyle hissetmiştir. XVI. yüzyıldan sonraki Germen-Roma batısında da bu prototip egemen olmuştur. Son dört yüzyılın Prometheuscu Batı kültürü ve insanı bu prototipin iyi bir örneğidir.³³

Erich Fromm ise şu itiraflarda bulunuyor:

İçimize dikkatlice bakacak, çevremizdeki insanların ve liderlerimizin davranışlarını inceleyecek olursak iyi, güzel ve değerlerin neler olduğu konusundaki görüşlerimizin, o eski Yunan ve Germen kahramanlarıyla tıpatıp benzediğini görebiliriz. Avrupa ve Kuzey Amerika'nın tarihi, Hristiyanlık dininin kabul edilmiş olmasına rağmen, zorbalıkların, fetihlerin ve açgözlülüklerin tarihidir. En yüce değerlerimizi, diğerlerinden güçlü olmak, başkalarını boyunduruk altına almak ve onları sömürmek olarak sıralamak mümkündür... Bundan annük bir dönem ya da bir ırk veya sınıfı bulmak mümkün değildir. Hatta iş çoğu kez bir ırkın (kızılderililer) tümünden ortadan kaldırılmasına dek vardırılmıştır.³⁴

Sorokin ise, XVI. yüzyıldan sonra Avrupa'da gerçekleşen büyük dönüşümü, "Doğru, nihai gerçeklik-değerlerinin niteliği nedir?" sorusuna verdiği (epistemik) cevap açısından değerlendirerek, onu "duyumcul üst-kültür sistemi" olarak niteler. Yani hakikat, nihai doğru, sadece duyumsaldır. Beş duyunun algılamasının ötesinde herhangi bir gerçeklik (örneğin, Tanrı, ahiret) veya duyumsal olmayan değer yoktur. Bu bakış açısı veya 'dünya görüşü', Kur'an'ın müşrik Araplara izafe ettiği görüş ile tamamen aynıdır "hayat, sırf bizim dünya hayatımızdan ibarettir. Yaşarız ve ölürüz..." (45. Câsiye, 24), "Onlar, sadece bu dünya hayatının görünen yüzünü tanırırlar." (30. Rûm, 7). Sorokin şöyle diyor:

XVI. yüzyıldan sonra XX. yüzyıla kadar toptan Avrupa kültürü, bize tamamiyla farklı bir tablo sunmaktadır. O dönemde, yıkılmış düşünsel üst-sistemden çok, duyumsal üst-sistem Avrupa kültürüne egemen olmuştur. Son dört yüzyıldır, Avrupa kültürünün bütün kesimlerinin büyük bölümleri, "sonul gerçeklik ve değer, duyumcul niteliktedir" diyen sonul önermeyi işlemişlerdir. Din ve teolojinin etki ve sayınmaları (nüfuz ve itibarları) azalmıştır. Dinle ilgisiz, hatta bazen dinsiz, duyumsal bilim en üstün, nesnel (objektif) doğru olmuştur. Artık, gerçek doğru ampirik olarak algılanan ve sınanan duyumların doğrusudur. Duyumcul felsefe (materyalizm, ampirizm, skeptisizm 'kuşkuculuk', pragmatizm vb.), duyumcul edebiyat, müzik, resim, heykel, mimarlık ve tiyatro (drama), dinsel ortaçağ güzel sanatlarının geniş ölçüde yerlerini almışlardır. Duyumcul, faydacı, hazcı, görelî, insan-yapısı, hukuk ve ahlak, ortaçağların düşünsel, koşulsuz (kayıt ve şarta bağlı olmayan), Tanrının vahiyile açıkladığı hukuk ve ahlakın yerini almıştır. Maddî değer, servet, fizik rahatlık, zevk, erk, ün ve tanınmışlık (popülerlik), modern duyumcul insanın uğrunda dövüştüğü ve

³³ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 117.

³⁴ Erich Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, çev. A. Antan, İstanbul 1990, s. 201-202.

mücadele ettiği esas değerler olmuşlardır. Tanrı ve din büsbütün elden çıkmışlardır. Tanrı Krallığı'nın değerleriyle birlikte bunlara da dudakta kalan (yüzeyde) bir bağlılık gösterilmeye devam edilmiş, fakat gerçekte önerimli olmaktan çıkmışlardır. Kişilerin, yaşam yollarının ve kurumların ağır basan tipi de egemen bir biçimde duyumcul nitelikli olmuştur. Kısacası, modern Batı kültürünün büyük bölümü gerçekten duyumcul üst-sistemin egemenliği altına girmiştir.³⁵

XVI. yüzyıldan sonra gerçekleşen sekülerleşmeyi ortaçağda Batı'ya egemen olan Kilise ve onun inşa ettiği din ve teolojinin çürümesine bağlayan Nietzsche, yeni çağı selamlar. Nietzsche "Kaçkın adam"a görüşlerini şöyle söyler:

"Tanrı nerede?" diye sorar, "şunu da söyleyeceğim, onu biz öldürdük -sizlerle ben! Onun katiliyiz hepimiz. Ama bunu nasıl yaptık? Denizi kim içebilir? Bütün çevreni silmemiz için bize bu sünger kim verdi? Onu güneşinin zincirlerinden kurtarırsın iken ne yaptık biz yeryüzünde? Nerede gidiyor şimdi dünya, biz nereye gidiyoruz? Bütün güneşlerden uzağa mı? Sürekli, boş yere geriye, öne, yana, bütün yönlerde atılıp durmuyor muyuz? Üst alt kaldı mı? Sanki sonsuz bir hiçte yolumuzu yitirmiyor muyuz? Boş uzayın soluğunu hissetmiyor muyuz? Hava giderek soğumuyor mu? Giderek daha çok, daha çok gece gelmiyor mu? Tanrıyı gömen mezar kazıcılarının yaygarasından başka bir ses duyuyor muyuz? Tanrısal çürümeden-Tanrının çürümesinden başka koku duyuyor muyuz? Tanrı çok çürüdü. Tanrı öldü! Tanrı öldü! Tanrı öldü! Tanrı öldü gitti! Onu öldüren de biziz! Bütün katillerin katili olan biz nasıl avunacağız? Dünyayı şimdiye dek elinde tutan, en kutsal, en güçlü olan bizim bıçaklarımızla kana bulandı. Kim temizleyecek bu kanı bizden? Hangi suyla antabiliriz kendimizi? Nasıl bir kefalet törenini düzenlese, hangi kutsal oyunu oynasak? Bu eylemin büyüklüğü bizim için fazla büyük değil mi? Bu ancak eylemi gerçekleştirene yaraşır sayıldığı için bizim tanrı olmamız gerekmiyor mu? Hiçbir zaman daha büyük bir eylem olmadı, şu da var ki, bizden sonra doğacak olan, bu eylemi uğruna şimdiye kadarki tarihlerden daha yüksek bir tarihin bir parçası olacak!³⁶

Heidegger, Nietzsche'nin bu metnini yorumlarken şöyle der:

Güneşi yeryüzünden koparırsın insanların yaptığı; Avrupa düşüncesinin son üç yüzyılda yaptığını dile getirir. (...) İnsanın yerleştiği yeryüzü güneşinden (Tanrıdan) koparılmıştır. Duyuüstünü kuran, bu niteliği ile de kendinde olan, artık bir zamanlar insan üzerine yetkili ışıklarını saçtığı yerde değildir. Bütün görüş alanı silinmiştir. Varolan olarak varolanların bütünü, deniz insan tarafından içilip boşaltılmıştır. Çünkü insan, *ego cogito*'nun benliğinde başkaldırmıştır. Bu ayaklanmada bütün varolan nesneye dönüşmüştür. Varolan, nesnel olması bakımından özneliğin içkinliğinde yutulmuştur. Çevren, artık, kendi ışığını saçmamaktadır. Şimdi çevren [ufuk], yalnızca güç isteminin değer koymasında koyulmuş bir görüş noktasıdır. (...) Öldürmek, burada kendi başına varolan duyuyüstü dünyanın [Kur'an'ın deyişiyle, göklerin ve yerin

³⁵ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 175-176.

³⁶ Martin Heidegger, *Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü ve Dünya Resimleri Çağı*, çev. Levent Özşar, Bursa 2001, s. 16-17.

gaybı. İ.G.] insan eliyle yok edilmesidir. Öldürme bir süreci adlandırır: Bu süreçte, varolan, varolan olarak yok olmaz; Varlığında [anlamında] farklılaşır. Oysa, [şimdi] durum varolanın Varlığı bakımından bütün bütün başkadır. Şu da var, bu süreçte, her şeyden önce, insan da başka türlü olur, dönüşür. İnsan kendinde varolan anlamında *olanı* [Tanrı'yı] kaldırıp atan olur. Öznelilik içinde bu başkaldırıyla, bütün varolan [her şey] nesneye dönüşmüştür. (...) Kendinde varolanın giderilmesi, açıkçası, Tanrının öldürülmesi, insanın servetini güvenli kılmasında yerine getirilmiştir.³⁷ [Özetle] koşulsuz güç isteminin egemenliğinin başladığı çağda, varlık değere dönüştürülmüştür.³⁸

Kur'an'ın önerdiği koşullu (ahlaki değerlere bağlı) güç isteme, Firavun ve Karun örneklerinde olduğu gibi, burada da koşulsuz güç istemine dönüşmüştür. Ortaçağda, Kur'an'ın dediği gibi "yerde ve gökte her ne varsa Allah'a ait" (5. Mâ'ide, 40, 120) olduğu hâlde; şimdi artık her şey insanın olmuştur. İnsan da İblis, Firavun, Karun ve Bel'am gibi, istigna ve tekebbür ile Tanrı'nın yerine geçmiştir. Gelinen son noktayı, bir Yahudi filozofu olan Martin Buber, dinin özü olan "ben-sen (Tanrı) ilişkisi"nin kaybolması ve "ben-o ilişkisi"nin hakim olması olarak yorumlar:

Çağımızda muazzam derecede artmış olan 'ben-o' ilişkisi, pratikte tartışılmaz bir biçimde hakimiyeti ve yönetimi ele geçirmiştir. Her şeye sahip olan, her şeyi yapan, her şeyi başaran bir Ben olan bu ilişkinin Ben'i, Sen (Tanrı) diyemeyen, esasında bir varlıkla buluşamayan bu Ben, bu zamanın efendisidir. Etrafındaki bütün O'larlar beraber her şeye kâdir olmuş olan bu benlik, doğal olarak ne Tanrıyı ne de kendisini insanlara gösteren herhangi bir mutlağı insan dışı kökenli olarak tanıyabilir. O (ben) araya girer ve bize gelen göğün ışığını keser (Tanrı Tutulması).³⁹

Bu durum, Kur'an'ın tasviri ile, insanın Tanrı'ya karşı "sağır, dilsiz ve kör" (2. Bakara, 18) olması; kalbinin "katılaşması" (6. En'âm, 43), "körelmesi" (22. Hacc, 46), "paslanması" (83. Mutaffifin, 14) ve gözlerinin "perdelenmesi"dir (45. Câsiye, 23). Sonuç olarak, insanlar; "Allah'ı unuttuklarından dolayı, Allah da onlara kendi kendilerini unutturmuştur" (59. Haşr, 19). "Bununla birlikte, insan bugün artık hiçbir yerde kendisiyle, yani kendi özüyle karşılaşamaz. İnsan (teknik) çerçevesinin meydan okumasına öyle kesin bir şekilde eşlik eder ki, o çerçevelenmeyi bir iddia olarak kavramaz; kendisini kendisine söz yöneltilen biri olarak göremez ve bu yüzden de kendi özünden hareketle bir tembihleme veya hitap etme alanı içerisinde hangi bakımdan dışarı çıktığını hiçbir şekilde işitemez ve böylelikle aslâ yalnızca kendisiyle karşılaşma imkanı bulamaz."⁴⁰ Belki, şu ayet de bu tipi tasvir ediyordur: "Onları gördüğün zaman bedenleri hoşuna gider. Söz söyleseler, sözlerini dinlersin. Ancak, onlar sanki elbise giydirilmiş kütüklerdir" (63. Münafikûn, 4). Batı insanının kahir ekseriyeti, modernleşme sürecinde, bir Al-

³⁷ Heidegger, *Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü*, s. 56-57.

³⁸ Heidegger, *age.*, s. 53.

³⁹ Martin Buber, *Tanrı Tutulması*, çev. Abdullatif Tüzer, Ankara 2000, s. 149.

⁴⁰ Heidegger, *Tekniğe Yönelik Soru*, çev. Doğan Özlem, İstanbul 1997, s. 86.

man atasözünde ifade edildiği gibi, çocuğunu yıkadığı leğendeki kirli suyu (Kilise ve onun öğretisi) atarken, çocuğunu da (Tanrı, din) birlikte atmıştır.

7. Dünyevileşmenin Sonuçları

Dünyevileşme, bugün Avrupa'yı aşmış, Avrupalının gasp ve temellük ettiği (kendi deneyimleriyle keşfettikleri) Amerika ve Avustralya'ya giderken götürülmüş; dünyanın diğer ülkelerine, kültürlerine de hayli sirayet etmiştir. Hristiyan Avrupa'nın 'karanlık' ortaçağına karşılık, Aydınlanma'nın bu yeni çağı insanlığa neler vermiştir?

Bilgi anlayışında Kur'an'ın tipleştirdiği 'Bel'am' tipi egemen olmuştur. Yani yaşamın gayesini ortaya koyan "niçin?" sorusu ıskalanmıştır. Artık metafizik ve ahlaki sorulara cevap arayan ve bulan 'akletme' ortadan kalkmıştır. Yaşamın teleolojisi (erekselliği) bitmiştir. Akıl, artık dünyevi amaçlara ulaşmak için en etkili vasıtaları bulan ve "nasıl?" sorusunun cevabını arayan 'zeka'ya indirgenmiştir (araçsal akılcılık, pozitivizm). "Bir hedefe ulaşmada araç olarak kullanılan değiştirici ve etkileyici bir araç olan zeka, insan ile hayvanın ortak özelliğidir. Aklın denetleyiciliği ise, sadece insanda bulunur."⁴¹ Fromm'un bu izahından hareketle baktığımızda, Kur'an'ın Bel'am'ı köpeğe benzetmesi daha bir anlam kazanmaktadır. Fromm'un bir 'zeka'nın mutsuzluğuna –kendi itiraflarına dayanarak– Charles Darwin'i örnek vermesini, biz de çağdaş bir 'Bel'am' örneği olarak kabul edebiliriz:

Salt bilimsel ve yabancılaşmış bir zekanın insanın kişiliği üzerine yaptığı etkileri, en yoğun biçimiyle Charles Darwin'in yaşamında bulabiliriz. Kendi biyografisinde, otuz yaşına dek müzik, şiir ve sanattan büyük zevk aldığını, ama sonraki yıllarda bu yeteneğinden yoksun kaldığını anlatır ve şöyle yazar: "Aklım, büyük bir bilgi birikimi arasında habire yeni yasalar filtre eden, koca bir makineye dönüşmüştü sanki... Sevdiğim şeylerin artık bana tat vermez oluşları ve onlardan uzaklaşmam, mutluluğu yitirmeme yol açmıştı. Bu durum, zihnim açısından tehlikeli olduğu kadar, karakterimin ahlaki özünün de zayıflaması sonucunu doğurmuştu. Çünkü doğal yapımızın en önemli yanını ve bize özgü olan duygularımı yitirmiştim."⁴²

Ekonomik alanda 'Karun' tipi egemen hâle geldi. Artık dünyaya iktisat dini (sınırsız büyüme ve sınırsız tüketim) egemen... Dünyayı bu dinin rahip ve papazları (iktisatçılar) yönetiyor. Pazanın 'gizli el'i görünmez Tanrı'nın yerini aldı. 350 kişi, dünyadaki iki buçuk milyar insanınkine denk bir gelire sahip.⁴³ En zengin üç insanın sahip olduğu servet, kırk sekiz ülkenin gayri safi millî hasıllarına eşit. Bir şarkıcı, şovmen veya futbolcunun bir saatte kazandığını, bir hakim, bir doktor, bir müftü bir yılda kazanamıyor. Batı, son üç yüzyılda dünyanın büyük bir bölümünü kolonileştirdi. İliklerine kadar sömürdü. Bugünkü Kuzey-Güney dengesizliği, bu sömürünün bir sonucudur. BM rakamlarına göre, dünyada 600 milyon çocuk günde bir dolarla yaşarken; yılda 780 milyar dolar askerî harcamalara, 400

⁴¹ Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, s. 212.

⁴² Fromm, *age.*, s. 213.

⁴³ Roger Garaudy, *Çöküşün Öncüsü ABD*, çev. Cemal Aydın, İstanbul 1997, s. 154.

milyar dolar uyuşturucuya, sadece Avrupa'da 105 milyar dolar aklollü içkilere ayrılıyor. Müstağni Avrupa ve Amerika'nın geliştirmiş olduğu silah teknolojisi ve silah endüstrisi, dünyayı birkaç kez yok edebilecek güçtedir. Dünyanın ekolojik dengesi bozulmuştur. Dünyaca ünlü fizikçi Stephan Hawking'in uyardığı gibi, bilinçli ya da bilinçsiz olarak kendi kendimizi yok edecek bir virüs yaratma tehlikesiyle karşı karşıyayız. Dünyanın geri döndürülemez ekonomik kaynakları israf edilerek hayli azaltılmıştır. Yetersiz beslenme ve açlıktan her yıl milyonlarca insan ölmektedir. Fromm'un dediği gibi, artık dünyamıza sömürücü, istifçi ve pazarlayıcı karakter tipleri egemen olmuştur.⁴⁴ Yukarıda Kur'an'a dayanarak yaptığımız tiplendirmelerin çağdaş bir bileşkesi olarak Amerika'yı örnek vermek mümkündür. "ABD sadece teknolojik veya ticari 'rasyonalite' tarafından düzenlenen bir üretim örgütüdür. Bu örgüte, sırf kendi refah düzeyini artırmak amacıyla üretici veya tüketici olarak müdahale etmeyen, tamamıyla ferdî, özel bir mesele olarak kabul edilir."⁴⁵ Tocquevielle 1840'da Amerikalılar için şöyle demişti: "Ben, para aşkının insanların kalplerinde böylesine çok büyük bir yer tuttuğu başka bir halk tanımıyorum. Bir maceracılar ve spekülâtörler yığındır bu halk."⁴⁶ "En kanlı şiddet ve bunun riyakâr bir dindarlıkla desteklenmesi, en başından beri ABD tarihinin değişmez özelliğidir."⁴⁷ Dolayısıyla, Dolar'ın üzerinde yazan *In God We trust* cümlesindeki *God*'ın, bu kelimenin son harfiyle başlayan 'Dolar' olduğunu tahmin etmek zor değildir. Kur'an "Nefsini ilah edinene gördün mü?" (25. Furkân, 43) diye sorar. Amerika, menfaatlerini din edinmiştir (pragmatizm). Dinler, dünyevi menfaat temin ediyorsa değerlidir; yoksa hak veya bâtil olduğu için değil. Tabii, bütün bunları söylerken, ABD'nin Avrupa'nın 'taşra'sı' olduğunu unutmamak gerekir. Avrupa'da bu işler biraz daha rafine yapılıyor, hepsi o kadar...

Siyasal düzlemde, demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti gibi olumlu değerler geliştirilmiş olmasına rağmen, Avrupa ve Amerika'nın dış politikalarında bu değerler hususunda bir 'çifte standart' geliştirdikleri bilinen bir gerçektir. Son yüzyılda iki dünya savaşı çıkarıldı ve milyonlarca insan öldürüldü. Faşizm ve komünizm sistemleri insanlığa büyük acılara mal oldu.

Bu yeni dindışı imanı (sekülerizm) siyasal alanda uygulama girişimleri başarısızlığa uğradı. Hem de iki kez. Bu, aydınlanma felsefesini uygulama, muazzam bir siyasal pratik mantık yürütme işleminin 'büyük önermesi' gibi kullanmaya yönelik iki büyük girişimin, Fransa ve Rusya devrimleri sonrasının öyküsüdür. Bolşevikler, ayrıca Marksizmden ustalıkla bir 'küçük önerme' de almışlardı. Bu, bir dünya tarihi sosyolojisi mahiyetindeydi; hem ilk dönemin niçin suya düştüğünü hem de kendi önderliklerinin de niçin başarılacağını açıklıyordu. Aydınlanmanın siyasal dile aktarılmasına yönelik

⁴⁴ Fromm, *Kendini Savunan İnsan*, çev. N. Arat, İstanbul 1991, s. 75 vd.

⁴⁵ Garaudy, *Çöküşün Öncüsü ABD*, s. 44.

⁴⁶ Garaudy, *age.*, s. 45.

⁴⁷ Garaudy, *age.*, s. 46.

ilk denemenin ardından tam iki yüzyıl sonra bu deneme de felaketle sonuçlandı. Üstelik ilk denemeden daha hüznünlü bir şekilde...⁴⁸

Nazizm, aydınlanmanın insancıl ve eşitlikçi öğelerini [ki bunları Marksizm ön plana çıkartmıştı: İ.G.J yatsımsı; ama başka bir anlamda aydınlanma öğretisinin devamı ve tamamlanmasıydı: İnsanın 'doğa'ya çekilip onunla bütünleştirilmesini ve toplumsal meşruiyet sürecinden aşkın öğelerin ayıklanıp atılması görevini alabildiğine ciddiye almıştı. İnsan kendini dayatarak ve topluluk içinde yaşayarak mutlu olur. Önemli olan bizim topluluğumuzdur. Naziler, bunun biyolojik bir toplum olduğunu öne sürdüler. Kendini öne süren, dayatan ve topluluk içinde yaşayan bir hayvan olarak insan, yeni bir etik bilgisinin anahtar öncülüğünü sağlıyordu. Nasıl Marksizm iktisadi büyüme karşısında sınınanarak çürütüldüyse, nazizm de kavgada sınınanarak çürütülmüştür. Her iki seküler dinin de kendilerinin son yargı ölçütü diye seçtikleri bir zeminde yenilgiye uğramış olmaları ironiktir.⁴⁹

Hitler ve Stalin, Firavun tipinin iki iyi örneğidir. Yine Birleşmiş Milletler cemiyetinde beş güçlü ülkenin veto hakkı, daha doğrusu 'haksızlığı' bulunması, Firavun tipinin bir göstergesidir. Firavun da: "Ben en büyük terbiyecinizim (*rabb*)" (79. Nâzi'ât, 24) demişti.

8. Türkiye'de Dünyevileşme

İslam medeniyetinin kurmuş olduğu dünya-ahiret dengesinin ortaçağdaki Osmanlı versiyonu, taklit ve katı muhafazakârlık sonucu 'kendi modernitesi'ni yaratamayıp çöktünce; ondan yeni bir devlet çıkarmayı başaran kadrolar, egemen olan medeniyetin evrensel doğruluğuna inanıp, İslam'ın medeniyet kurucu tallığına olan inançlarını yitirmişlerdir. Bu kadrolar, dünyadaki sekülerleşme ivmesine uyararak ve Fransız versiyonunu tercih ederek yeni bir sistem kurdular. Türkiye Cumhuriyeti'nin mimarı ve ilk cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk 1920-1930 arasında bir dizi reformlarla laiklik ilkesini Türk Anayasa teorisinin ve siyasi hayatının temel taşı olarak yerleştirdi.⁵⁰ Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadroların devlete bağlı 'Diyanet' ismiyle bir teşkilat kurmaları ve bu teşkilata Kur'an'ın ve Sünnet'in (*Sahîh-i Buhârî*) Türkçe yorumlarını hazırlama emri vermeleri, bu kadroların devleti laikleştirmek istemelerine rağmen, toplumu bütünüyle zorla dünyevileştirmek istemediklerinin bir göstergesidir; birinci hedefleri toplumu rasyonelleştirmekti. Onları buna iten tarihsel amil ise, ortaçağ boyunca Osmanlı'da egemen olmuş dinî kurum, sembol, düşünce ve değerlerin devleti koruyamamış ve kendilerini yenileyememiş olmasıdır. 1950'lere kadar toplum devlet eliyle nisbî olarak sekülerleştirilmeye çalışıldı. İsmet İnönü'nün halkın huzurunda "Allah'a ismarladık" demekten bile sakınırken, kızının beş vakit namazını terketmemesi, 1930-1950 arasındaki dünyevleşmiş yönetici elit ile

⁴⁸ Ernest Gellner, *Post Modernizm, İslâm ve Us*, çev. Bülent Peker, Ankara 1994, s. 130.

⁴⁹ Gellner, *age.*, s. 128.

⁵⁰ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul 1992, s. 38-39.

dinî değer, sembol ve kavramlara bağlı halk arasındaki kopukluğu ifade eder. 50'lerden sonraki demokratik gelişmelere paralel olarak bu durum görece gevşetildi. Yönetici elitlerin 60'lı yıllarda Avrupa Birliği'ne giriş kararı almış olması, iktisadi motivasyonlar kadar, Batılı anlamda seküler bir toplum oluşturulma politikasının pekiştirilmesine yöneliktir. Burada dünyevileşmeyi (sekülerizm), devletin herhangi bir dinî mezhep ve sınıfa dayandırılmaması ve hukuki çatısını oluştururken veya reel politika yaparken dinî değer, sembol ve kavramlara 'ale-ni' atfı yapılmaması olarak anlamıyorum.⁵¹ Aynı şekilde, dogmatik dinî düşüncenin yerine eleştirel aklı kaim kılma ve rasyonelleşme, –her ne kadar bu iki husus Batı'da sekülerleşme süreci ile aynı süreç olsa da– esas itibarıyla dünyevileşme olarak anlaşılamaz. Dünyevileşme, dinin; siyasetin, ekonominin, bilimin, sanatın, kültürün vs. ruhu ve şekillendiricisi olmaktan çıkarılması, yani toplumsal evrenin hem 'form' hem de 'içerik' olarak dinden arındırılması demektir.

Dünyevileşme, dinsizleşmeyi içermesine rağmen, zorunlu olarak bu anlama gelmez. Dine 'kayıtsızlaşma', başta da söylediğimiz gibi, dünyevileşmenin anlam sahası içindedir. Kamusal alanda dinî değer, sembol ve kavramlara atfı yapılmadığı hâlde, kişisel olarak 'dindar' olan insanlar, zihinsel-kültürel anlamda dünyevileşmiş (seküler) olamazlar. Tersine, Tannı'ya, ahirete ve dinin emirlerine inandığını diliyle söylemesine rağmen, yaşamında, ruhunda, bilincinde bunları 'unutmuş' kişiler dünyevileşmiş demektir. Buna Emeviler döneminden örnekler vermiştik.

Diyanet kurumunun devlet çatısının dışına atılamamış olması, bazı yönetici elitlerin bunu arzulamalarına rağmen, toplumun dine bağlılığı yüzünden devlet örgütünün bile tam olarak laikleştirilemediğinin bir göstergesidir. Bu istisna dışında, kamusal alan ve kurumsal düzeyde devletin örgütlenmesi, dinden bağımsızlaştırılmıştır (laiklik). Ancak, halk bireysel-kültürel düzlemde dinî değer, sembol ve kavramlara bağlılığını çeşitli düzeylerde sürdürmektedir.

Örneğin, yapılan bir kamuoyu araştırmasına göre "Kendinizi öncelikle hangi kimlikle tanımlarsınız?" sorusuna %35 "Müslüman", %34 "T.C. Vatandaşı", %20 "Türk" cevabını vermiştir.⁵² "Sünni Müslüman mısınız?" sorusuna % 81 "Evet" cevabını vermiştir.⁵³ %91 Ramazan ayında oruç tutuyor; %45 beş vakit namazını kılıyor; % 84 Cuma namazına gidiyor ve %70 fırsat bulursa hacca gitmeyi düşünüyor.⁵⁴

Dinin 'inanç' ve 'ibadet' değerlerine bu yüksek bağlılık oranına rağmen onun en temel unsurunu oluşturan Tanrı'nın ahlaki düzlemdeki emir ve yasaklarına bağlılığın derecesi hayli düşüktür. Toplumumuzun şu ân içinde bulunduğu siyasi-ekonomik durum, İslam'ın ahlak (salih amel) düzeyinde Türkiye'de fazla etkili olmadığı anlamına gelir. Siyasi ve ekonomik hayatımızdaki hortum, çete, maf-

⁵¹ İlhami Güler, "Reel Politikada Dinî Değer Sembol ve Kavramlara Aleni Atfı Yapmanın Doğruduğu Sorunlar", *İslâmiyât* III (2000), sayı: 3, s. 51 vd.

⁵² Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul 2000, s. 27.

⁵³ Çarkoğlu ve Toprak, *age.*, s. 41.

⁵⁴ Çarkoğlu ve Toprak, *age.*, s. 45.

ya, rüşvet, fuhuş, yolsuzluk vs. olayların yaygınlığı bunun kanıtıdır. Bu ahlaksızlıkların İslami anlamda 'dindarlık' ile bir arada bulunamayacağı müsellemidir.⁵⁵

9. Sonuç

Sorokin'in dediği gibi, bir 'bunalım çağı'nda yaşıyoruz. XX. yüzyılın başında, bir düzine filozof-medeniyet tarihçisi, XVI. yüzyıldan itibaren Batı'ya, daha sonra da dünyaya egemen olan 'Prometeoscu-seküler', 'kahraman' veya 'duyumcul' medeniyetin krize girdiğini haber verdiler.⁵⁶ 60'lı yıllarda Frankfurt Okulu, şimdilerde de 'post-modernistler' modernitenin çıkmazlarına, krizlerine işaret ettikleri hâlde, alternatif bir çıkış yolu öneremediler. Frankfurt Okulu'nun 'dinsiz' manevi tinselliği insanlığın ahlaki sorunlarını çözemediştir. Çünkü onlar da eleştirdikleri pozitivistler gibi, 'Bel'am'ın yolundan giderek "yeryüzüne saplanmış(lar)dır" (7. A'râf, 175). Post-modernizmin "herkes kendi totemlerine geri dönsün" (şirk)⁵⁷ önerisi de bir çıkış yolu değildir. Heidegger'in "Varlık"ı da "Tanrı" olmadığı için bir şey yapamaz.

Bir daha tekrar edelim; yaşadığımız bu bunalımın Kur'an açısından anlamı nedir? Çok basit. Bazı insanlar (modernitenin entelektüel öncüleri) istigna ve istikbar sonucu "yeryüzünde başıboş bırakıldıklarını sanmışlardır" (75. Kıyâmet, 36). Bir kısmı da (kitleler) acil olan dünya hayatını tercih ederek Allah'ı ve ahireti "unutmuştur" (59. Haşr, 19; 75. Kıyâmet, 20-21; 79-Nâzi'ât, 38). Dünya hayatı onları "aldatmıştır" (6. En'âm, 70; 45. Câsiye, 35). İnsanların kalpleri "katılaştı" (6. En'âm, 43); gözleri "kör"leştiği ve kulakları "sağır"laştığı için (2. Bakara, 18, 171; 11. Hüd, 24) Tanrı'nın işaretlerini, nimetlerini ve rahmetini göremiyorlar. Yoksa Tanrı 'ölmüş' veya 'tutulmuş' değil. Bu tutum, Tanrı'ya karşı nankörlüktür (küfür). Yeryüzündeki bunalım: "insanların bizzat işledikleri günahlar yüzünden karada ve denizde meydana gelen fesad"ın (30. Rûm, 41) sonucudur: "Allah bir kısmını tattıyor ki, belki dönerler." Dünyevileşmiş müminler "bir ticaret ve eğlence görünce, ona koşarak, Hz. Muhammed'i tek başına bırakmışlardı" (62. Cum'a, 11). Bugün de insanların çoğu sınırsız büyümeye, sınırsız tüketime (ekonomi), spor turnuvalarına, olimpiyatlara, müzik konserlerine, show programlarına vs. dalarak, dini yalnız bırakmışlardır. Stadyumlar dolarken, camiler, kiliseler ve sinagoglar boşalmıştır.

Bütün bunlara rağmen, Tanrı "insanlara şah damarından daha yakın" (50. Kâf, 16) bir mesafede onlara yardıma ve yol göstermeye hazırdır (45. Muham-

⁵⁵ Tanzimattan itibaren başlayan dünyevileşme süreci için, Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, çev. H. Örs, Ankara 1972; Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul 1992, Nuray Mert, *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış* (Cumhuriyet Kurulurken Laiklik), İstanbul 1994, Murtaza Korlaelçi, *Pozitivist Düşüncenin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul 1985 adlı eserlere; 1980'lere kadar direnen muhafazakâr kesimin bu tarihlerden itibaren dinî kavram ve sembollerini muhafaza ederek dünyevileşme sürecine girişi için ise, Nilüfer Göle'nin *İslâm'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, İstanbul 2000; Abdurrahman Aslan, "Seküler Dünyada Müslümanlar", *Birikim* (1997), sayı: 99; Ümit Kıvanç, "İslâmcılar ve Para-Pul (Bir dönüşüm hikayesi)", *Birikim* (1997), sayı: 99 adlı makalelerine bakılabilir.

⁵⁶ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 15 vd.

⁵⁷ Gellner, *Post Modernizm, İslâm ve Us*, s. 131.

med, 7). Kurtuluş "Allah'ın ipine (hak dine) sarılmaktadır" (3. Âlu İmrân, 103). Şeytanın taraftarlığından çıkıp Allah'ın tarafına geçmektedir (58. Mücâdele, 19-22). Ancak, bu süreçte "Kör Allah'a nasıl bakarsa, Allah da köre öyle bakar." everensel kuralı geçerlidir.

Dindarlara düşen ise, teolojilerinin ortaçağdaki formlarına dogmatik olarak saplanıp kalmadan, Tanrı'nın tarih boyunca hiç değiştirmeden hep tekrar ettiği 'evrensel din'i (*ed-dîn, el-islâm*); geleneğin külünü değil, korunu insanlığa örnek olarak her düzeyde göstermektir. Soljenitsin bu çağrışı şöyle yapmıştı: "Tanrı'yı politikaya geri getirin".⁵⁸ Sadece politikaya değil; yaşamın her düzeyine, yeni bir yüzle... Nihilizme karşı yaşamın nihai anlamlılığı; tekebbür ve istighnaya karşı tevazu ve haddini bilme; sömürü ve emperyalizme (zulm) karşı adalet, dayanışma; sınırsız büyüme ve sınırsız tüketime (israf) karşı tutumlu olma ve paylaşım; cinsel aşırılığa ve sapkınlığa karşı aile ve sadakat vb. evrensel dinin ölümsüz değerleri olarak iltifat edilmeyi bekliyorlar. Çoban (Hz. Musa) Yahudileri, marangoz (Hz. İsa) Hristiyanları, kervan taciri (Hz. Muhammed) Müslümanları merhametle bekliyor. Türk entelijensiyası, büyük oranda toplumuna yabancılaşmış bir şekilde yönünü bütünüyle Batı'ya çevirmiş olmasına rağmen, halk, sorunu ve çözümünü hâlâ basiretle görüyor ve dinliyor. Sonuç olarak, popüler kültürün dolaşımına sokulan ve gerçeği ritimsel bir formda sunan bir hit şarkının nakaratıyla, bir ezgiden bir kesiti, söylemi yeniden kurma amacıyla sunmak arzusundayım:

Onun arabası var güzel mi güzel
Bastı mı gaza gider mi gider
Şoförü de var özel mi özel
Ama maalesef ruhu yok
Onun için de hiçbir şansı yok

...

İnsanı insandan ayırıyorlar
Bu sizden bu bizden kayıyorlar
Dört kitap ne diyor anlamıyorlar
Ortalık karıştı düzen bozuldu
Yetiş ya Muhammed, yetiş ya Ali.

Ancak, şimdi bu şarkı ve türküyü halkımız 'oynayarak' dinliyor. Oynamadan -çünkü oynanacak çok türküsü var- söyleyip dinlediği zaman sorun çözülecek.

⁵⁸ Aleksandra Soljenitsin, "Tanrıyı Politikaya Geri Getirin", çev. Özden Ankan, *New Perspectives quaterly* III (1996), sayı: 9, s. 6 vd.

Modernizm ve Postmodernizm Arasında Kutsalın Yitirilişi*

VEHBİ BAŞER

DOÇ.DR., KIRIKKALE Ü. FEN-EDEBİYAT FAK. SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ
vehbibaser@yahoo.com

Bu yazı, Türkiye’de kendilerini ‘Müslüman’ olarak niteleyen entelektüellerin, modernist ve postmodernist söylemlerden etkilenme biçimlerinin ‘kutsal’a ilişkin sonuçlarını konu edinmektedir. Bu çerçevede, İslam modernizmi olarak adlandırılan düşünüşte ve postmodernist argümanların kullanılışında kritik durumluluk biçimlerinin içerim ve imaları ele alınacak ve her iki kanalda uç veren gelişmeler sekülerleşme kavramsalı açısından irdelenecektir.

Kutsal ve Sekülerleşme

Bilindiği gibi, kutsal (*sacred*) kavramını, dinsel fenomenlerin ‘alamet-i farikası’ sayarak, bu fenomenlerin çözümlemesinde merkezî bir konuma yerleştiren Durkheim olmuştur. Daha önceki bir yazımızda, terim ve kavram olarak ‘kutsal’ üzerinde durmuş ve terimin özel kategorilere –örneğin metinlere– uygulanmasında karşılaşılan güçlüklerle değinmiştik (Başer 1996: 14-16). Durkheim’in kutsal-profana ayırımı, beşerî bir fenomen olarak dinin asli önemini vurgulamakta; yani rasyonalistik pozitivistin ileri sürdüğü gibi, dinin, insanlığın –henüz yetkinlikten uzak olduğu– önceki tarihsel dönemlerine ait bir bakiye olmadığına, insan toplumunun yapısal unsurlarından biri olduğuna dikkat çekmektedir (Parsons 1967). Bununla Durkheim, geleneksel dinlerin vazgeçilmez olduğu gibi ‘tutucu’ bir öncülü desteklemeye çalışmamakta; aksine, Aydınlanma’nın akılcı yönelimlerini paylaşan bir düşünür olarak, geleneksel dinin çö-

* Bu yazı, Liberal Düşünce Topluluğu ve Friedrich Naumann Vakfı tarafından düzenlenen “Postmodernizm, Postkomünizm ve Liberalizmin Geleceği Sempozyumu”nun (17-18 Mayıs 1997 Sabancı Kültür Sarayı - İzmir) “Postmodernizm, İslam ve Türkiye” başlıklı üçüncü oturumuna sunulan aynı başlıklı tebliğe dayanmaktadır.